

Prstnatec Russowův (*Dactylorhiza russowii*) — nově rozeznáný a vyhynulý druh československé květeny

Ostsee-Knabenkraut (*Dactylorhiza russowii*) — eine neuerkannte und ausgestorbene Art der tschechoslowakischen Flora

František Procházka

PROCHÁZKA F. (1979): Prstnatec Russowův (*Dactylorhiza russowii*) — nově rozeznáný a vyhynulý druh československé květeny. [*Dactylorhiza russowii* — a newly recognized and extinct species of the Czechoslovak flora.] — Preslia, Praha, 51 : 247–254.

On the basis of a taxonomic revision, plants of *Orchis traunsteineri* from the Soos peat bogs (W. Bohemia) are shown to belong to *Dactylorhiza russowii*, a species not previously recognized in Czechoslovakia. It was also collected in N. Bohemia in 1930 but is missing from both the localities at the present time. A detailed description of the species is provided, including its distinguishing characters. There are also notes on the geographical distribution and ecology.

Přírodovědecké oddělení Krajského muzea východních Čech — pracoviště Pardubice, Zámek 1, 531 34 Pardubice, Československo.

Bezesporu nejsložitější skupinou taxonů v rámci rodu *Dactylorhiza* NECKER ex NEVSKI jsou taxony zařazované do subsektce *Angustifoliae* (VERM.) Soó sektce *Dactylorhiza*. Jde o taxony hybridogenního původu s vysokou ploidií ($2n = 80, 120$), jež povstaly pravděpodobně z hybridogenních aloploidydních komplexů, které vznikly v minulosti křížením několika druhů rodu (*Dactylorhiza majalis*, *D. maculata* agg., *D. incarnata*). Obrovská variabilita, která se jeví ve všech populacích a vytváření nových hybridogenních rojů v tranzitních zónách s jinými druhy téhož rodu, ukazuje na poměrně malé stáří celé subsektce, jejíž vznik je možné klást snad až do postglaciálu.

V současné době jsou v rámci uvedené subsektce rozeznávány tři taxony na druhové úrovni, a sice *Dactylorhiza lapponica* (LAEST. ex REICHENB. fil.) Soó, vyskytující se pouze v severní části Finska, Švédska a Norska, dále *Dactylorhiza traunsteineri* (SAUTER ex REICHENB.) Soó, která je rozlišena na několik plemen, z nichž ve střední Evropě roste pouze nominální subspekcie, ostatní jsou omezena svým rozšířením na severozápadní, severní či severovýchodní Evropu, a posléze *Dactylorhiza russowii* (KLINGE) HOLUB.

Posledně zmíněný druh odlišil od *Dactylorhiza traunsteineri* (syn.: *Orchis traunsteineri* SAUTER ex REICHENB.; *O. angustifolia* LOIS. ex REICHENB.) již koncem 19. století Klinge, a to nejprve jako varietu (KLINGE 1873 sec. LÖVE et LÖVE 1961, KLINGE 1893), později i jako samostatný druh (KLINGE 1899). V pozdějších pojednáních o taxonech subsektce *Angustifoliae* rodu *Dactylorhiza* objevuje se pak až do počátku šedesátých let tohoto století hodnocení Klingeho taxonu „*russowii*“ vesměs jen na úrovni variety (SCHULZE 1897, ASCHERSON et GRAEBNER 1907, Soó 1933 in KELLER et Soó 1930–1940, VERMEULEN 1947, Soó 1960). Pouze v Keller-Schlechterové monografii evropských orchidějí (KELLER et SCHLECHTER 1928) je vyčleněn pojednáváný taxon z vnitrodruhových taxonů *Dactylorhiza* (resp. *Orchis traunsteineri*) jako samostatný druh. Toto pojetí, k němuž autoři dospěli za použití metod klasické taxonomie, tedy především na základě charakteristik morfologických, fytogeografických a eventuálně částečně i ekologických, nebylo

pozdějšími taxonomy akceptováno. Teprve LÖVE et LÖVE (1961) znovu zdůvodnili správnost druhového pojetí *Dactylorhiza russowii* z hlediska cytotaxonomického, a to na základě Vermeulena zkoumání počtu chromozómů. VERMEULEN (1947) totiž zjistil, že *Dactylorhiza traunsteineri* v užším pojetí má počet chromozómů $2n = 80$, kdežto *Dactylorhiza russowii* $2n = 120$ (122). Od té doby je všeobecně přijímáno hodnocení na úrovni druhu, které se objevuje nejen ve speciálních pracích (cf. SENGHAS 1968a), ale bylo přejato i do nových souborných flór (ROTHMALER et al. 1972, GARCKE et al. 1972).

V červnu roku 1925 objevil profesor K. Domin na rašeliništi Soos u Františkových Lázní rozsáhlou populaci prstnatce, kterou prostudoval a přiřadil k druhu *Dactylorhiza traunsteineri*, tehdy označovanému jako *Orchis traunsteineri* (DOMIN 1925, 1926). Ve své práci z roku 1925 zabýval se pak podrobně rozbořem variability nalezeného taxonu na novém nalezišti a zevrubně odtud popsal šest forem, z nichž pět (f. *comosa*, f. *brevibracteata*, f. *indivisa*, f. *indivisa-maculata*, f. *liguliflora*) přiřadil k var. *nylanderi* ASCHERS. et GRAEBNER a poslední ztotožnil s var. *russowii* KLINGE. Vycházel přitom ze zpracování druhu v Ascherson-Graebnerově Synopsis (ASCHERSON et GRAEBNER 1907). Toto zpracování je však značně formální a právě var. *nylanderi* v něm představuje nedobře vymezený taxon, který zahrnuje jak typy náležející k *Dactylorhiza traunsteineri* s. str., tak *Dactylorhiza russowii* v dnešním pojetí, neboť podle originální diagnózy má mít listy nejčastěji skvrnité, zatímco *D. traunsteineri* s. str. je má neskvrnité. I přesto je však Dominovo přiřazení většiny forem ze Soosu k var. *nylanderi* pochybené, neboť tato varieta má mít podle popisu hlízy rozdělené ve 3 nebo dokonce až 4 úkrojky, kdežto Domin výslovně podotýká, že rostliny s hlízami prstnatě třídlílnými nebo dokonce čtyřdlílnými nenalezl.

Kromě rostlin, které DOMIN (op. c.) přiřadil k var. *russowii*, popisuje „typickou“ formu ze Soosu, jíž označil jako f. *comosa*, takto: hlízy 2, hluboce prstnatě dvoudílné; lodyha 30–35 cm vysoká; listy 4, intenzivně drobně skvrnité; květní klas krátký, v mládí široce pyramidální, dosti hustokvětý; květy velké, světle nachové, pysk široký, trojaločný, postranní laloky veliké, tupě zaoblené, prostřední malý. Odvolává se přitom ještě na barevné vyobrazení na tabuli 20a v Schulzeho monografii (SCHULZE 1894), kde je zobrazena rostlina z okolí Jeny se všemi základními znaky *D. russowii*, přiřazovaná jako tzv. „jenská rasa“ původně k *D. traunsteineri*. SENGHAS (1968a : 63) uvádí, že jde snad o *D. incarnata* var. *serotina*. Je ovšem záhadou, jak k tomuto závěru dospěl, protože zobrazený exemplář má listy intenzivně skvrnité, kdežto *D. incarnata* var. *serotina* je má vždy bez skvrn. Shodně s N. Wisniewským (WISNIEWSKI, ústní sdělení) se domnívám, že zobrazený exemplář je *D. russowii*. Jak z popisu, tak z odkazu na vyobrazení jasně vyplývá, že i typická forma lokality, Dominem označená jako var. *nylanderi* f. *comosa*, náležela dnešnímu taxonu *D. russowii*. Ze zbývajících čtyř forem je f. *liguliflora* zřejmou monstrózitou, neboť autor sám podotýká, že v květenství kromě pysků nedělených, jazykovitě prodloužených, nalezl i květy s jazykovitým pyskem, jenž měl po jedné straně vyvinutý dosti velký lalok. Ostatní tři formy, zastoupené v populaci jen v malé míře, měly dílem listy skvrnité (f. *brevibracteata*, f. *indivisa-maculata*) a jen f. *indivisa*, stejně jako f. monstr. *liguliflora* měla listy beze skvrn. Skvrnitost listů je sice jedním z hlavních znaků *Dactylorhiza russowii*, skvrny však mohou být u některých individuů jen málo zřetelné (tak jako to popisuje Domin u f. *indivisa-maculata*) a zcela výjimečně mohou mít někteří jedinci v populaci i listy neskvrnité. Tento případ však představuje jen mezní hranici individuální va-

riability a je možné považovat ho z hlediska hodnocení celých populací za extrémní a tudíž nevýznamný.

Z uvedených skutečností vyplývá, že Dominem nalezená populace prstnatce na rašeliništi Soos nenáleží druhu *Dactylorhiza traunsteineri* (SAUTER ex REICHENB.) SOÓ, nýbrž druhu *Dactylorhiza russowii* (KLINGE) HOLUB. Potvrzují to i herbářové doklady z uvedené lokality (leg. K. DOMIN, 26. VI. 1925, PRC; leg. A. KOBRLÉ, 22. VI. 1953, MP), které jsem měl možnost revídotovat po předechozím prostudování živých rostlin v dosti rozsáhlé populaci na známém německém nalezišti (BISSE 1963), ležícím v severovýchodním Meklenbursku na rašeliništích v údolí řeky Peene. Všechna individua sebraná na Soosu, s přihlédnutím k barvě květů tak, jak ji popisuje DOMIN (1925), je možné považovat za totožné s *Dactylorhiza russowii* na lokalitě Peenetal. Jde tedy o zjištění nově rozeznávaného druhu pro československou květenu, a proto jsou o něm v následujícím textu uvedeny některé důležitější informace.

Dactylorhiza russowii (KLINGE) HOLUB

Nomen: *Dactylorhiza russowii* (KLINGE) HOLUB Preslia 36 : 253, 1964

Syn.: *Orchis angustifolia* var. *russowii* KLINGE Arch. Naturk. Livl. Estl. Kurl., Ser. 2, Biol. Naturk., 10 : 84, 1873 (basionym). — *Orchis russowii* KLINGE Acta Hort. Petrop. 17 : 76, 1899. — *Orchis traunsteineri* var. *nylanderi* ASCHERON et GRAEBNER Synopsis 3 : 725–726 p. p. et sensu DOMIN Věst. Král. Čes. Společ. Nauk, ser. math.-natur., 1925/9 : 7–8, 1925 et auct. al. p. p. — *Orchis traunsteineri* subsp. *russowii* (KLINGE) SOÓ in KELLER et SOÓ Monogr. Iconogr. Orchid. Eur., Krit. Monogr. (Feddes Repert., Sonderbeih. A, 2), 248, 1933. — *Dactylorhiza traunsteineri* subsp. (var. ?) *russowii* (KLINGE) VERMEULEN Studies Dactylorchids, 158, 1947. — *Dactylorhiza russowii* (KLINGE) LÖVE et LÖVE Bot. Notiser 114 : 38, 1961. — *Dactylorhiza traunsteineri* subsp. *russowii* (KLINGE) SOÓ Ann. Univ. Sci. Budapest., ser. biol., 3 : 345, 1960 (comb. inval.); Nomina Nova Gen. Dactylorhiza, 6, 1962. — *Orchis traunsteineri* auct. non SAUTER ex REICHENB. — *Orchis angustifolia* auct. non LOIS. ex REICHENB.

Popis: Rostlina zelená, vytrvalá, lysá. Hlízky dvě, nejčastěji dvouklané, vzácně tříklané s prstovitými úkrojky poněkud dlouze prodlouženými. Adventivní kořeny dosti četné, (3–) 4–6(–8) cm dlouhé. Lodyha ztuha přímá, (15–)20–35(–50) cm vysoká, \pm dutá, (3–) 4–5(–6) listá, na bázi s redukovanými fylomy v bezcépelné, nezelené šupiny. Listy nejčastěji uspořádané ve dvou řadách, dlouze zašpičatělé, na konci někdy poněkud kápořité, v dolní a střední části lodyhy úzce kopinaté až čárkovité, více či méně žlábkovité, (6–)8–10(–12) cm dlouhé, nejširší v dolní třetině až polovině délky, zde (6–)8–12(–15) mm široké, celé hnědočerveně skvrnitě se skvrnami obvykle výraznými, jen někdy málo zřetelnými, výjimečně neskrvnitě; nejhořejší list krátký, k lodyze \pm přitisklý, dosahující nad bázi květenství, někdy však kratší. Květenství husté, zprvu kuželovité, později vejčité až krátce váleovité, do 7 cm dlouhé a asi 2,5 cm v průměru. Lístevy bylinné, nejčastěji zděli květů, ojedinele delší nebo kratší, zelené nebo hnědočerveně naběhlé. Květy velké, od špičky prostředního vnějšího okvětího lístku ke špičce pysku (10–)14–16(–19) mm dlouhé, světle nachové až růžově červené. Semeník vřetenovité váleovitý, lysý, asi 1,2 cm dlouhý. Vnější okvětí lístky vejčité kopinaté, \pm tupé, třížilné, 9–10 mm dlouhé, postranní rozeztalé, prostřední obloukovitě kupředu zahnutý. Postranní okvětí lístky vnitřního kruhu vejčité kopinaté, tupé, asi 8 mm dlouhé, spolu s prostředním vnějším skloněné v neuzavřenou přílbu. Pysk plochý, v obrysu téměř kruhový, \pm 10 mm široký, s tmavě nachovou kresbou, trojlaločný, s postranními laloky velkými, tupě zaoblenými, avšak obvykle nepravidelně zubatými, prostředním malým, zašpičatělým, kratším nebo delším postranním; dozadu vybíhá pysk v silnou, váleovitou, tupou, slabě skloněnou ostruhu, poněkud kratší než semeník. Sloupek vzpřímený, asi 4 mm vysoký, brylky modrozelené se stopečkami žlutavými.

Počet chromozómů: $2n = 120, 122$ (VERMEULEN 1947).

Doba květu: druhá polovina června, počátek července.

Obrazky (Icones): KELLER et SCHLECHTER Monogr. Iconogr. Orchid. Eur. 1, Tab. 15, Fig. 57, 1928 (rozbor květů). — SCHULZE Orchid. Deutschl., Tab. 20a, 1894 (habitus, květy). — MAŁAŁSKI Atlas Fl. Polskiej 5, 1 : 560 (icon bona). — LANDWEHR Wilde Orchideen Eur. 1 : 160, Fig. 2, 3 et 161, Fig. 1 (icon bona).

Druh *Dactylorhiza russowii* není možné při podrobnějším zkoumání zaměnit s žádným jiným našim taxonem rodu. Zcela jednoznačný je rozdíl cytologický, protože je jediným druhem se somatickým počtem chromozómů 120 (mimo jiné nejvyšším zjištěným v rámci celé čeledi *Orchidaceae*). Mimo to ho lze však odlišit i morfologicky a fenologicky. Druh *Dactylorhiza sambucina* je mimo jiné zcela vyloučen jinou dobou květu (i v nadmořských výškách 1300 m je již v polovině června odkvetlý), podobně jako *Dactylorhiza majalis*, která ve stejných nadmořských výškách kvete asi o 3 týdny dříve a má listy širší nebo při eventuální stejné šířce relativně mnohem kratší [s výjimkou *D. majalis* var. *gracilis* (WARNSDORF) Soó, jež dorůstá výšky jen 20 (–30) cm, listy má neskvrnitě nebo jen nevýrazně skvrnitě, květenství krátké, řídké a chudokvěté], dále má nejčastěji postranní úkrojky pysku nazpět ohnuté, takže pysk není plochý. *Dactylorhiza maculata* (incl. *D. fuchsii*) má stejně jako již uvedené druhy větší počet listů nebo listy širší a kratší, nejhořejší list nikdy nedosahuje květenství, lodyha je pod květenstvím bezlistá. *Dactylorhiza incarnata* kvete poněkud dříve a má neskvrnitě listy, s výjimkou *D. incarnata* var. *haematodes*, která však byla u nás zjištěna jen ve formě *hypphaematodes*, jež má listy oboustranně skvrnitě. Nejvýraznější znak, jímž se odlišuje *Dactylorhiza russowii* od *D. traunsteineri*, jsou skvrnitě listy. Protože však jsou posledně jmenované taxony nejbliže příbuznými druhy a protože dosavadní popisy v naší literatuře (cf. DOSTÁL 1948–1950) zahrnovaly znaky obou, jsou zde uvedeny soubory znaků, jimiž se naše taxony subsektce *Angustifoliae* liší. Vzhledem k velké individuální variabilitě (jednotlivé rostliny v populaci mohou svým morfotypem odpovídat i morfotypům jiných genotypů) je nutné k determinaci používat celý znakový komplex.

Dactylorhiza traunsteineri (SAUTER ex REICHENB.) Soó: lodyha ehabá, někdy poněkud pokroucená; listy 3–4, neskvrnitě; květenství řídké, prodloužené; květy (tmavě) nachové; pysk s postranními laloky nazpět ohnutými a středním úkrojkem nejčastěji přitupým, ostruha ± jen zdělí poloviny semeníku; $2n = 80$; kvete v nižších polohách koncem června, jinak od července do srpna.

Dactylorhiza russowii (KLINGE) HOLUB: lodyha ztuha přímá; listy 4–5, skvrnitě, květenství husté, krátké; květy růžově červené nebo světle nachové; pysk plochý se středním úkrojkem špičatým, ostruha jen o málo kratší semeníku; $2n = 120$; kvete v červnu, ojedinelé ještě v první polovině července.

Tak jako je tomu ostatně i u jiných příbuzných druhů téhož rodu (z našich *D. maculata*, *D. fuchsii* nebo z dalších mimo naše území *D. purpurella*, *D. praetermissa* atd.), ale i u mnoha dalších kritických skupin v rodech jiných čeledí (*Rubus*, *Hieracium*, *Centaurea* etc.), je nutné použít k morfologické determinaci druhů subsektce *Angustifoliae* rodu *Dactylorhiza* celý soubor znaků. Použití jediného znaku mohlo by vést k omylům v určení, a to zejména tehdy, kdyby byly posuzovány vybrané znaky na extrémních jedincích v populacích, nikoliv na souboru průměrných individuí populace. Tam, kde dochází na lokalitách ke styku dvou taxonů rodu *Dactylorhiza*, může situaci značně komplikovat ještě i hybridizace.

Podle různých autorů (SENGHANS 1968a, 1968b; ROTHMALER et al. 1972, GARCKE et al. 1972) existuje mezi oběma druhy i výrazný rozdíl ekologický. *D. russowii* je uváděna jako kalcifilní druh slatin nebo bažinatých luk, kdežto *D. traunsteineri* jako druh rašelinišť vrchovištního typu. KELLER et SCHLECHTER (1928) doplňují tuto charakteristiku ještě o výrazný rozdíl

mezi oběma druhy co do výškového rozšíření, zdůrazňují výskyt *D. russowii* v nížinách a výskyt *D. traunsteineri* v horách.

Soos leží v kolinním stupni a lokalita *D. russowii* v nadmořské výšce asi 430 m. To velku odpovídá charakteristice výškového rozšíření druhu. Složitější jsou však edafické poměry našeho naleziště, neboť v žádném případě nelze hovořit o slatině. Druhovú skladbu západní části rašeliniště za náspem dráhy, kde byl soustředěn výskyt *D. russowii*, odpovídá přechodovým rašeliništím a jsou zde typicky vyvinuta společenstva svazu *Rhynchosporion albae* KOCH 1926. Mozaikovitě je zde zastoupena i asociace *Caricetum diandrae* (JON. 1932) OBERD. 1957, jež náleží dalšímu svazu společenstev přechodových rašelinišť, a to *Caricion lasiocarpae* VANDEN BERGHEM in LEBRUN, NOIRFALISE, HEINEMANN et VANDEN BERGHEM 1949. Porosty obou zmíněných svazů navazují však na komplex slanofilné vegetace, který je soustředěn na křemelinovém štítě zdejší pozoruhodné lokality a rašelina na nalezišti *D. russowii*, jak uvádí HADAČ (1948), je také prosycena solemi, což dokazuje například výskyt *Schoenoplectus tabernaemontani*. Z vegetačního hlediska nejde tedy ani v nejmenším o analogii s nalezišti pojednávaného druhu v severovýchodním Německu, neboť tam roste především ve společenstvech s dominujícím výskytem *Schoenus nigricans* a *Schoenus ferrugineus* (BISSE 1963, SENGHAS 1968a). Nabízí se zde však určitá analogie s druhem *Orchis palustris* JACQ. Tento taxon je také typickým druhem slatin, avšak vyskytuje se často v komplexech subhalofilní vegetace na okrajích slanisek (u nás například na Slovensku u Kamenína, kde proniká i do porostů obligátně halofilních druhů; na území Německé demokratické republiky kupříkladu u osady Philadelphia u Storkowa). Zdá se, že určujícím faktorem pro výskyt těchto slatiných druhů orchidejí je mimo vlhkostní poměry koncentrace iontů, respektive obsah bází, v sorpčním půdním komplexu, což umožňuje jejich výskyt nejen na slatinách, ale i na okrajích slanisek.

Jak již bylo uvedeno, druh *Dactylorhiza russowii* byl na Soosu objeven v polovině dvacátých let a rostl tam „bud na otevřených rašelinných lukách anebo též mezi stromy a keři v ohromném množství“ (DOMIN 1926). Aníž by došlo na místě výskytu k prokazatelným změnám ekologických činitelů, začal postupně s lokality mizet. LHOTSKÁ-MEDLINOVÁ (sec. HOSTIČKA 1967) napočítala v roce 1952 již jen asi 70 exemplářů a o rok později je naposled zdejší výskyt doložen sběrem (leg. A. KOBRLE). Při revizi lokality v roce 1956 objevil HOSTIČKA (op. c.) jen jediný kvetoucí exemplář a od té doby nebyla přes opakované prohlídky naleziště *D. russowii* znovu nalezena.

Podobné příklady jsou známy z četných dalších nalezišť jiných druhů orchidejí z mnoha území střední Evropy, především z nižších poloh. Zejména hlíznaté druhy vstavačovitých prokazatelně redukují svůj výskyt, a to i na plochách, kde nedošlo ke zjevným změnám edafotopu. Tak vyhybnul například *Orchis coriophora* ve státní přírodní rezervaci „Polabská černava“ u Mělnické Vrutice nebo *Himantoglossum hircinum* na posledních moravských nalezištích. Vysvětlení tohoto jevu je možné hledat pouze v působení některého z činitelů, který není přímo vázán na jednotlivé edafotopy. Mohou to být kupříkladu změny v chemickém složení nižších vrstev atmosféry, zejména vyšší koncentrace kyslíčnicku siričitého, které jak známo, způsobují úbytek druhů v nejrůznějších fytoenózách.

I když je recentní výskyt *D. russowii* na Soosu více než pochybný, bylo by vhodné znovu periodicky revidovat ještě po nějaký čas někdejší naleziště, neboť vzhledem k dlouhodobému ontogenetickému vývoji našich orchidejí bylo by ještě možné, že se zde objeví vzácné rostliny pocházející ze semen posledních jedinců, které zde mohly růst ještě v šedesátých letech.

Revizí československých herbářů byla zjištěna *Dactylorhiza russowii* ještě z další československé lokality, a sice ze severních Čech (Doksy, VI. 1930, leg. J. KLIKA, PR). Vzhledem k tomu se zdá být pravděpodobné, že i Šoutův údaj o výskytu *Orchis traunsteineri* (PODPĚRA in DOMIN 1925) u Mimoně (doklad jsem v našich herbářích nenašel) se vztahoval na *D. russowii* a nikoliv na *D. traunsteineri* s. str., i když zde je možná ještě záměna s *Dactylorhiza incarnata* subsp. *serotina* (HAUSSKN.) Soó.

Protože v posledních desetiletích nebyla *Dactylorhiza russowii* na žádném z výše uvedených českých nalezišť znovu nalezena, je nutné zařadit ji k dalším druhům orchidejí, které u nás buď vyhynuly nebo jsou nezávěsné (v českých zemích například *Orchis coriophora*, *Gymnadenia odoratissima*, *Himantoglossum hircinum*).

Jako ostatně u mnoha jiných kritických taxonů je celkové rozšíření i u *Dactylorhiza russowii* dosud nedostatečně známé. Druh byl popsán od Kaliningradu a s jistotou roste v Sovětském svazu (SMOLJANINOVA 1976), a sice od Leningradské, Novgorodské a Pskovské oblasti do východního Pobaltí (Kaliningradská oblast RSFSR; Estonská, Lotyšská a Litevská SSR), dále v přilehlé části Polska, a sice v jihozápadní části fytochorionu Východní Pomořany (SZAFER, KULCZYŃSKI et PAWŁOWSKI 1976). Posléze po velkém hiátu vyskytuje se v severovýchodní části Meklenburska (Useđom, Peenetal) v Německu (ROTHMALER et al. 1972, SENGHAS 1968a), přičemž kdysi snad rostl také v okolí Jeny v Duryňsku (SCHULZE 1894 : Tab. 20a). Z Čech byl udáván (jako varieta *Orchis traunsteineri*) již Dominem (DOMIN 1925). Soó (1933 in KELLER et Soó 1930—1940 : 247) připouští správnost tohoto údaje, později však výskyt *D. russowii* na území Čech zpochybňuje (Soó 1960 : 345). Dnes je možné považovat existenci prstnatce Russowova v Čechách za prokázanou, i když zde druh v současné době s největší pravděpodobností asi už neroste.

Sporná je hranice areálu na severu, severozápadě a severovýchodě. Údaje ze Skandinávie (Finsko, Švédsko), objevující se nejen u starších, ale i u novějších autorů (Soó 1960, SMOLJANINOVA 1976) je nutné podrobit kritické revizi vzhledem k tamějšímu výskytu velmi příbuzných typů z okruhu *D. traunsteineri* (*D. traunsteineri* subsp. *curvifolia*, *D. lapponica*). Proto také někteří autoři Skandinávii jako oblast výskytu *D. russowii* neuvádějí (SENGHAS 1968a, SUNDERMANN 1970). SENGHAS (1968a) a SUNDERMANN (1970) považují za nejistý i výskyt v Dánsku a sporné jsou údaje o rozšíření v Západní Sibiři (Soó 1933 in KELLER et Soó 1930—1940, SUNDERMANN 1970), neboť v novějších zpracováních sovětských autorů (SMOLJANINOVA 1976) není odtud druh (ve stati o celkovém rozšíření) udáván.

Teprve v nedávné době zanikly lokality v Duryňsku a v Čechách, shodou okolností v územích s reliktními výskyty řady jiných druhů. Z této skutečnosti i z dříve uvedených dat lze tedy soudit, že *D. russowii* (i když jde o vývojově mladý typ) byla kdysi na západě, respektive jihozápadě areálu více rozšířena než dnes a že stávající areál je už jen částí rozšíření v minulosti, které dosahovalo svého maxima v některém období postglaciálu (snad preboreálu).

Nach kritischer Revision des Herbarmaterials am Lehrstuhl für Botanik der Karls-Universität in Prag (PRC) und auf Grund ausführlicher Beschreibungen der Variabilität (DOMIN 1925) jener Pflanzen, die K. Domin in Westböhmen auf dem Moor „Soos“ unweit von Františkovy Lázně (Franzensbad) im Jahre 1925 gefunden hat, wurde vom Verfasser das Vorkommen der Art *Dactylorhiza russowii* (KLINGE) HOLUB in Böhmen festgestellt. Zu derselben Art gehören auch die Pflanzen, die J. KLIKA in Nordböhmen bei Doksy (Hirschberg) im Jahre 1930 gesammelt hat (PR). Die Individuen aus Nord- und Westböhmen sind mit den Pflanzen einer Population von *D. russowii* in Peenetal (Mecklenburg in der DDR) identisch. Zur Zeit gehört das Ostsee-Knabenkraut zu den ausgestorbenen oder zumindest verschollenen Gefäßpflanzenarten der Tschechoslowakei.

Nach Meinung des Verfassers und mündlicher Mitteilung von †N. Wisniewski (DDR-Berlin) gehört zu *D. russowii* auch die Abbildung 20a bei SCHULZE (1894).

Weiter führt der Autor ausführlichere Angaben über die besprochene Art (Beschreibung, Synonymik, Ökologie, Chorologie usw.) an. Sowohl Thüringen (Schulze 1894; Abb. 20a) als auch beide erwähnten Lokalitäten in West- und Nordböhmen liegen in Gebieten, wo viele Relikt-vorkommen anderer Pflanzen noch existieren. Daher kann angenommen werden, dass die gegenwärtige Verbreitung der behandelten Art nur den Rest eines grösseren Areals (vielleicht aus dem Präboreal) darstellt.

LITERATURA

- ASCHERSON F. et P. GRAEBNER (1907): Synopsis der mitteleuropäischen Flora. Tom. 3. — Leipzig.
- BISSE J. (1963): Ein Beitrag zur Kenntnis der deutschen Orchideenflora. — Feddes Repert., Berlin, 67 : 181—190.
- DOMIN K. (1925): O variabilitě vstavače úzkolistého (*Orchis traunsteineri* Saut.) na novém českém nalezišti. — Věstn. Král. Čes. Společ. Nauk, Cl. math.-nat., Praha, 1925/9 : 1—9.
- (1926): Geobotanické exkurze po Čechách v roce 1925. — Spisy Přírod. Fak. Karlovy Univ., Praha, 59 : 1—46.
- DOSTÁL J. (1948—1950): Květena ČSR. — Praha.
- GARCKE A. et al. (1972): Illustrierte Flora. Deutschland und angrenzende Gebiete. Ed. 23. — Berlin u. Hamburg.
- HADAČ E. (1948): Rostlinstvo Soosu u Františkových Lázní. — Ochrana Přír., Praha, 3 : 27—31.
- HOSTIČKA M. (1967): Nástin květeny Soosu u Chebu. — Čs. Ochr. Přír., Bratislava, 5 : 165—181.
- KELLER G. et SCHLECHTER (1928): Monographie und Iconographie der Orchideen Europas und des Mittelmeergebietes. Tom. 1. Monographie der Gattungen und Arten (mit Blütenanalysen). — Feddes Repert., Berlin, Sonderbeih. A, 2.
- KELLER G. et R. Soó (1930—1940): Monographie und Iconographie der Orchideen Europas und des Mittelmeergebietes. Tom. 2. Kritische Monographie. — Feddes Repert., Berlin, Sonderbeih. A, 2.
- KLINGE J. (1893): Revision der *Orchis cordigera* Fries und *Orchis angustifolia* Rehb. — Dissert. Jurjev.
- (1899): Die homo- und polyphyletischen Formenkreise der *Dactylorchis*-Arten. — Acta Horti Petropol., Sankt-Petersburg, 17, Fasc. 2 : 67—146.
- LÖVE A. et D. LÖVE (1961): Some nomenclatural changes in the European flora I. Species and supraspecific categories. — Bot. Not., Lund, 114 : 33—47.
- ROTHMALER W. et al. (1972): Exkursionsflora für die Gebiete der DDR und der BRD. Gefäßpflanzen. — Berlin.
- SCHULZE M. (1894): Die Orchidaceen Deutschlands, Deutsch-Oesterreichs und der Schweiz. — Gera Untermaus.
- (1897): Nachträge zu „Die Orchidaceen Deutschlands, Deutsch-Österreichs und der Schweiz“. — Mitt. Thür. Bot. Ver., Weimar, ser. n., 10 : 66—87.
- SENGHAS K. (1968a): Taxonomische Übersicht der Gattung *Dactylorhiza* Necker ex Nevski. — Jahresber. Naturwiss. Ver. Wuppertal 21—22 : 32—67.
- (1968b): Bestimmungsschlüssel der mitteleuropäischen *Dactylorhiza*-Sippen. — Jahresber. Naturwiss. Ver. Wuppertal 21—22 : 123—126.

- SMOLJANINOVA L. A. (1976): Orchidaceae. — In: Flora evropejskoj časti SSSR. 2, p. 10—59. — Leningrad.
- Soó R. (1960): Synopsis generis *Dactylorhiza* (*Dactylorehis*). Pars II. Conspecti Orchidearum Europaearum et Mediterranearum. — Ann. Univ. Sci. Budapest, ser. biol., 3 : 335—357.
- SUNDERMANN H. (1970): Europäische und mediterrane Orchideen. — Hannover.
- SZAFER W., S. KULCZYŃSKI et B. PAWLŃSKI (1976): Rośliny polskie. Ed. 4. — Warszawa.

Došlo 9. března 1978

Výročí 1979

Med. Dr. Johann Josef Zauschner

* 1737 † 16. 9. 1799

Profesor přírodopisu na universitě v Praze. Studium medicíny ukončil disertací o chemickém rozboru tří mariánskolázeňských minerálních pramenů (1766), poté po několik let byl činný jako praktický lékař. Když mineralog I. E. Born s hr. J. Kinským založili v r. 1770 v Praze soukromou učenou společnost (zárodek Královské české společnosti nauk), která se vždy v určitý den scházela u Bornů k diskusím o vědecké práci, patřil Zauschner k jejím předním členům. Tato společnost začala vydávat *Abhandlungen einer Privat-Gesellschaft in Böhmen*, v jejichž druhém svazku uveřejnil Zauschner svou jedinou botanickou práci „Charaktere des *Ornithogali bohemicum* und der *Erucae tenuifoliae perennis*, flore luteo, *Johannis Bauhini*“ (1776), v níž podal popis a vyobrazení nového druhu ze Šárky u Prahy *Gagea bohemica* (ZAUSCHN.) SCHULT. et SCHULT. f., tehdy v rámci rodu *Ornithogalum*, druhu, který později pojmenoval J. E. Pohl ve svém *Tentamen Florae Bohemiae* neplatně jako *Ornithogalum Zauschneri*. Ostatní Zauschnerovy publikace jsou mineralogického nebo lékařského zaměření. Zauschner však již jako student sbíral rostliny v různých částech Čech, když doprovázel svého vysokoškolského učitele J. K. Boháče při jeho četných exkurzích. Zauschner později také zdědil Boháčův bohatý herbář, během svého života jej rozhojnil a nakonec věnoval strahovskému klášteru. Po celé čtvrtstoletí v letech 1775—1800 přednášel Zauschner jako nástupce Boháčův na lékařské fakultě speciální přírodopis. Po několik let též vyučoval přírodopis v teologickém semináři a v botanické zahradě. Když hr. J. Kinský a I. E. Born založili v Praze Přírodopisný kabinet, stal se Zauschner jeho prvním a dlouholetým ředitelem. V r. 1786 a 1792 byl zvolen děkanem lékařské fakulty a v r. 1794 rektorem university.